

Görbe Angéla, Nemcsicsné Zsóka Ágnes: A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország*

Témák: Magyarország, GDP, GNP, GPI, növekedés, fejlődés, gazdaság, gazdaságpolitika, jólét, mutatószám, statisztika, környezet, fogyasztás, fenntarthatóság, mérés, elosztás

A *Kovács* 1997 decemberében megjelent számában Clifford Cobb, Ted Halstead és Jonathan Rowe *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?* című cikkükben hangsúlyozzák, hogy a GDP önmagában nem alkalmas a jólét mérésére, mert nem fejezi ki azt a globális fejlődési válságot, melyet a növekvő társadalmi polarizálódás, az egyre nagyobb mértékű elszegényedés, valamint a természeti erőforrások visszafordíthatatlan pusztítása jellemez. A GDP nem tartalmazza az informális szektor tevékenységét, a termelés piaci árakban nem tükröződő társadalmi kárait, valamint a környezetpusztítás költségeit. A jólét árnyaltabb, s a fenti szempontokra is kiterjedő méréséhez új fejlődési mérőszámok kidolgozására van szükség. Írásunkban e témához csatlakozunk, s a problémakör megvilágítása után ismertetjük a GDP alternatíváiként kifejlesztett legátfogóbb jóléti mutatókat - a *fenntartható gazdasági jólét indexét* (Index of Sustainable Economic Welfare, a továbbiakban ISEW), valamint a *valódi fejlődés mutatóját* (Genuine Progress Indicator, a továbbiakban GPI)(1) -, az utóbbit viszonylag részletesen, elsősorban a magyar viszonyokra koncentrálva.

A fejlődés mérésének problémái

A környezeti, gazdasági és társadalmi tényezők új mérőszámokban történő összekapcsolására számos próbálkozás történt. Tekintettel a jólétet befolyásoló tényezők sokféleségére, a fejlődés mérésére tett erőfeszítések jelentős része nem egyetlen aggregált mutató kifejlesztését tűzte ki céljául, hanem összefüggő indikátorcsomag kidolgozását. Eredetileg az OECD által megalkotott, majd az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága (UNCSD) által átvett terhelés-állapot-válasz modell

alapján több indikátorlista (Indicators of Sustainable Development for Decision-Making (1995)) is született. A listák alapján készített beszámolók a gazdaság, a társadalom és a környezet egyes területeit érő terheléseket mutatják be, valamint a környezet állapotát és az észlelt problémákra adott társadalmi választ. E felmérések alapján lehetővé válik az egyes tényezők országok közötti eltéréseinek és időbeli alakulásának vizsgálata. A fejlődés vagy jólét mérésére azonban ezek az indikátorcsomagok kevésbé megfelelőek, minthogy a figyelembe vett tételeket (különösen, ha azok ellentétes irányban változnak) nem képesek összevontan kezelni. Továbbra is szükségesek tehát az "egymutatós" mérőszámok. Ezek azonban általában csak durva becslést adnak a jólétre vonatkozóan, és csupán az úgynevezett "gyenge fenntarthatóság" mérésére alkalmasak. (2) Előnyös tulajdonságaik miatt korlátaik ellenére is indokolt használatuk: könnyen megragadhatók, s országok közötti, illetve időbeli összehasonlítások elvégzését teszik lehetővé. Nem elhanyagolható szempont, hogy a politikai döntéshozatal hozzászokott - és ezért ragaszkodik - az egyszerűen kezelhető "egymutatós" mérőszámok használatához.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő ISEW és GPI kidolgozásának háttérében az a szándék áll, hogy felhívják a figyelmet a gazdasági növekedés és a jólét eltérő alakulására, ennek okaira, és hogy hitelesebben mutassák be az emberek által ténylegesen is érzékelhető jóléti változást. Kiindulásként mindkét mutató feltételezi, hogy a lakosság fogyasztásának növekedése alapvetően pozitív jóléti hatású, a hagyományos elszámolásokat azonban oly módon próbálják meg kibővíteni, hogy azokban a magasabb fogyasztást lehetővé tevő gazdasági növekedés negatív hatásai is tükröződjenek.

A fenntartható gazdasági jólét mutatója

A jelenlegi egyik legátfogóbb jóléti mérőszám a fenntartható gazdasági jólét mutatója (ISEW), melyet Herman *Daly* és John *Cobb* fejlesztettek ki (Daly-Cobb (1989)). Az ISEW a kiindulópontnak tekintett lakossági fogyasztást különböző jólétet befolyásoló tételekkel korrigálja (lásd Boda-Gulyás-Matolay (1993)). Pozitív tényezőként veszi számba a háztartási munka értékét, a tartós fogyasztási cikkek éves szolgáltatásainak értékét, az utak illetve országutak által (nem ingázási célokra) nyújtott szolgáltatásokat, valamint az egészségügyi és oktatási közkiadások bizonyos hányadát. Szintén itt szerepel a tőkekínálat nettó növekedése (amelyben számbavételi problémák miatt az emberi tőke nem, hanem csak az állótőke változása jelenik meg), valamint az ország

nettó nemzetközi tőkepozíciójának kedvező változása. Ugyanakkor levonandó a tartós fogyasztási cikkek vásárlására fordított éves összeg, a jóléthez hozzá nem járuló egészségügyi és oktatási magánkiadás, az ingázás közvetlen költsége, az urbanizáció költsége (például lakhatási költségek növekedése), a motorizált közlekedés baleseti költsége, valamint a természeti folyamatokba történő káros beavatkozások költsége. Utóbbi kategóriába tartoznak a víz és a levegő szennyezésének, illetve a mezőgazdasági területek csökkenésének költségei, a zaj okozta és a nedves élőhelyek elvesztéséből fakadó károk, valamint a nem megújítható erőforrások kimerülése és a hosszútávon jelentkező környezeti pusztulás. Amint azt a felsorolás is mutatja, a fenntartható gazdasági jólét mutatója valóban rendkívül átfogó mérőszám, amely azonban számszerűsíthetősége szempontjából komoly hátrányként jelentkezik. A legtöbb országban ugyanis - hazánkat is beleértve - nem állnak rendelkezésre a számításhoz szükséges statisztikai adatok.

Daly és Cobb módszere alapján Németországra, Nagy Britanniára, Skóciára és Ausztriára már készültek ISEW-számítások, Dániára és Hollandiára pedig jelenleg dolgozzák ki a mutatót. Az osztrák ISEW időbeli alakulása nagyjából megegyezik az amerikai mutató változásával (Stockhammer et al. (1997)), s a GDP/GNP és az ISEW közötti növekvő különbségek is hasonló okokra vezethetők vissza. A jólétet negatív irányba módosító két legfontosabb tényező a jövőbeli jólétet veszélyeztető hosszú távú környezeti degradáció és a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése.

A valódi fejlődés mutatója

A valódi fejlődés mutatója (GPI) a fenntartható gazdasági jólét (ISEW) egyik alternatív változata. Egységes, átfogó szerkezetben tartalmazza mind a piaci, mind a nem-piaci tevékenységek értékét, és a GDP-től eltérően hosszú távú szemléletet tükröz. Amíg a GDP csak az adott év kiadásainak összességét veszi számba, addig a GPI a természeti és társadalmi tőke kimerülésével is számol, s ezzel az aktuális gazdasági tevékenységek hosszú távú fenntarthatóságáról is informál. A GPI számításának alapját az ország személyi fogyasztása képezi - hasonlóan a GDP-hez és az ISEW-hez. A GDP-ben egyszerűen csak összeadják a nemzeti termelés egyes elemeit: az üzleti befektetéseket, a kormányzati kiadásokat és a nettó exportot, mindezek nettó hasznát azonban nem becslik meg. Ezzel szemben a GPI a személyi fogyasztás teljes értékét korrigálja a jövedelem-elosztás tényezőjével, majd további társadalmi és ökológiai költségeket/hasznokat kifejező tényezőkkel

módosítja azt. A GPI-ban összeadják a gazdaságban elfogyasztott termékek és szolgáltatások értékét (az őket kísérő pénzmozgástól függetlenül), majd három fogyasztáshoz kapcsolódó kiadási kategóriát vonnak le: (1) kárenyhítést szolgáló kiadásokat (például kórházi és ingázási költségek, környezetszennyezés utólagos elhárítása stb.), (2) társadalmi költségeket (például családok szétzilálódása, alulfoglalkoztatottság stb.) és (3) a környezeti vagyon és a természeti erőforrások értékcsökkenését. Az 1. Táblázat tételenként mutatja be a GPI összetevőit és azok hatását az általa mérni kívánt jólétre vonatkozóan.

Magyarország "valódi fejlődése"

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén - fiatal közgazdászok bevonásával - már megkezdődött a magyar GPI kiszámításához szükséges adatgyűjtés. A munka komoly nehézségekbe ütközik: statisztikai rendszerünk egyelőre alkalmatlan egy ilyen átfogó jóléti mutató számszerűsítésére. A meglévő adatok hiányosak, gyakran elavultak, vagy csak szórványosan, egy-két évre vonatkozóan állnak rendelkezésre. Az egyes forrásokban szereplő adatok között jelentős eltérések tapasztalhatók; ugyanakkor nehezen ellenőrizhető az adatok megbízhatósága, ami megnehezíti a források megválasztását. További problémát jelent az egyes témákban dolgozó kutatók elszigeteltsége (ez elsősorban az ökológiai költségek és hasznok becslését akadályozza). Azonban megalapozott módszertan segítségével mindeme nehézségek részben áthidalhatók. Tanulmányunkban - a fellelhető források alapján - bemutatjuk a GPI egyes tételeire vonatkozó becslési lehetőségeket.⁽³⁾ Több évre érvényes számítást a fent említett problémák miatt egyelőre csak a kiinduló tételre tudunk adni, a további korrekciókkal kapcsolatban csupán a módszertani megközelítést és a körvonalazódó jólétmódosító tendenciákat ismertetjük.

1. Táblázat A GPI alkotóelemei és azok jólétmódosító hatása.
(Redefining Progress (1995) alapján)

Alkotóelem	Jólétmódosítás iránya
Személyi fogyasztás (A)	Pozitív
Jövedelem-elosztás egyenlőtlensége (B)	Negatív
A jövedelem-elosztással súlyozott személyi fogyasztás	A / B

A háztartási munka és a gyermeknevelés értéke	Pozitív
Az önkéntes munka értéke	Pozitív
A tartós fogyasztási javak szolgáltatásai	Pozitív
Az autópályák és utak szolgáltatásai	Pozitív
A bűnözés költsége	Negatív
A családok szétzilálódásának költsége	Negatív
A szabadidő csökkenése	Negatív
Az alulfoglalkoztatás költsége	Negatív
A tartós fogyasztási javak költségei	Negatív
Az ingázás költsége	Negatív
A háztartások szennyezés-csökkentési költségei	Negatív
Az autóbalesetek költsége	Negatív
A vízszennyezés költsége	Negatív
A légszennyezés költsége	Negatív
A zaj okozta károk	Negatív
A nedves területek csökkenése	Negatív
A mezőgazdasági területek csökkenése	Negatív
A nem megújuló energiaforrások kimerülése	Negatív
Más hosszú távú környezeti károk	Negatív
Az ózonréteg csökkenésének költsége	Negatív
Az erdők csökkenése	Negatív
Nettó beruházás	Pozitív / Negatív
Nettó külföldi hitelnyújtás vagy kölcsönfelvétel	Pozitív / Negatív

Társadalmi-gazdasági tényezők

A számítások alapját képező kiinduló tétel a *jövedelem-elosztással súlyozott személyi fogyasztás*. A mutató számításának módszertana szerint eme tétel a háztartások legszegényebb húsz százalékanak éves nemzeti jövedelemből való részesedésén alapul (az Egyesült Államokban az 1951. évi részesedés értékét tekintik 100 százaléknak, mely a jövedelem-elosztási index bázisát képezi). Az így kapott elosztási indexszel súlyozzák a személyi fogyasztást. A jövedelem-egyenlőtlenségek növekedése esetén ugyanakkora össz fogyasztás kisebb általános jóléthez vezet. A GPI azért koncentrálna az alsó jövedelmi rétegek részesedésére, mert ha a fogyasztás egy adott jövedelmi rétegen belül kismértékben növekszik, úgy a legszegényebb réteg esetében tapasztalhatjuk a legnagyobb jólétnövekedést. Ha tehát csökken a szegények részesedése az összes jövedelemből, akkor - minden egyéb körülmény változatlansága mellett - a GPI is csökken, és fordítva.

Magyarországon a bemutatott eredeti módszertanhoz képest eltérő jellegű jövedelem-elosztási mutatók állnak rendelkezésre. A Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban KSH) évkönyvei a háztartások évi kiadásait jövedelmi decilisek szerinti bontásban közlik. Ez a jövedelem-egyenlőtlenségek méréséhez is alapul szolgálhat, bár a legszegényebb csoportok kiadásokból való részesedése magasabb, mint a jövedelmekből való részesedése, ugyanis kiadásukat nem csak jövedelmükből, hanem korábbi megtakarításaik feléléséből és kölcsönfelvételtől is finanszírozhatják. A kiadási adatok jövedelmi decilisek szerinti bontásban 1993-tól állnak rendelkezésre.⁽⁴⁾

Az átmenet éveinek jövedelem-egyenlőtlenségi tendenciáit *Andorka Rudolf, Ferge Zsuzsa és Tóth István György Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek?* című cikke elemzi. A szerzők munkájukban eltérő módszerekkel és különféle adatbázisok felhasználásával számított jövedelem-egyenlőtlenségi mutatókat hasonlítanak össze, bemutatva, hogy a számítási módszer megválasztása milyen jelentős hatással van az eredményekre. A GPI kiszámításához is használható idősorként három jövedelem-egyenlőtlenségi mérőszámot közölnek: a kilencvenedik és tizedik percentilis jövedelmének arányát (P90/P10), a Gini együtthatót (mely a jövedelem-koncentrációt méri) és a szegények arányát (az átlagjövedelem 50 százaléka véve szegénységi küszöbnek). Ha az elosztási index számításához a szegények arányának változását használjuk fel (az 1992-es adatot tekintve 100%-nak), akkor a jövedelem-elosztással súlyozott fogyasztás 1992-től a 2. Táblázat szerint alakult Magyarországon.

2. Táblázat A jövedelem-elosztással súlyozott fogyasztás számítása Magyarországon.

Évek	Háztartások fogyasztása (folyó áron, millió forint)(a)	Háztartások fogyasztása (1992-es áron, millió forint)(d)	A szegények aránya (átlagjövedelem 50%-a alatt)(e)	Elosztási index (a szegények aránya alapján 1992=100%)	Jövedelem-elosztással súlyozott fogyasztás(f)
1992	2 141 060	2 141 060	10,1	100,00	2 141 060
1993	2 639 870	2 154 996	10,3	101,98	2 113 151
1994	3 151 719	2 165 683	11,6	114,85	1 885 638
1995	3 723 955(b)	1 996 015	12,4	122,77	1 625 816

1996	4 391 956(c)	1 904 579	14,0	138,61	1 374 056
------	-----------------	-----------	------	--------	-----------

(a) KSH (1997a), 30. old.

(b) 1995-ben változott a számításba bevont fogyasztási javak köre. A háztartások fogyasztása folyó áron a régi módszer szerint 3 714 957 millió forint volt 1995-ben; az új módszer szerinti érték 3 723 955 millió forint. Mivel a két 1995-re vonatkozó érték közti eltérés nem jelentős, ezért az 1996-os - új módszerrel számított - érték figyelembevételével az összehasonlítás során valószínűleg nem okoz jelentős torzítást.

(c) Előzetes adat.

(d) A felhasznált inflációs értékek (előző év = 100 %): 1993: 122,5%; 1994: 118,8%; 1995: 128,2%; 1996: 123,6%

(e) Andorka-Ferge-Tóth (1997), 109. old.

(f) Jövedelem-elosztással súlyozott fogyasztás = háztartások fogyasztása 1992-es áron / elosztási index

A fenti táblázat alapján elmondható, hogy a háztartások fogyasztása nominálértéken évről évre növekedett, ezzel szemben az 1992-es áron számított fogyasztás csak 1994-ig emelkedett, azóta folyamatos visszaesés tapasztalható.⁽⁵⁾ Még erőteljesebben jelzi a fogyasztással összefüggésben álló jólét drasztikus csökkenését a jövedelem-elosztással súlyozott fogyasztás időszora, amelynek értékei hűen tükrözik a szegények arányának folyamatos növekedésével járó általános jólétcsökkenést.⁽⁶⁾

Nemcsak a fenti számítások igazolják a jövedelmi egyenlőtlenségek elmúlt évtizedben bekövetkezett jelentős mértékű hazai növekedését. A *Jövedelemelosztás Magyarországon 1995* című kiadvány alapján például egyértelműen levonható az a következtetés, hogy Magyarországon 1982 és 1995 között - ezen belül pedig különösen 1987 és 1995 között - a jövedelmek nagyfokú polarizálódása ment végbe. A jelentés tanúsága szerint "1987-ben a felső tized átlagjövedelme 4,6-szerese volt az alsó tizedének, s ez az arány 1995-re már 7,5-re nőtt. A népesség legalacsonyabb jövedelmű 10%-a az összjövedelem mindössze 3,3%-ával, a legmagasabb jövedelmű tizede az összjövedelem 25%-ával rendelkezett 1995-ben." (KSH (1998), 9. old.)

A háztartási munka és a gyermeknevelés értéke - A házimunkával töltött időre vonatkozóan magyar adatok a KSH időmérleg felvételében található (KSH (1994), 14-22. old.) a társadalmilag kötött tevékenységek⁽⁷⁾ részeként (háztartási és karbantartási munkákra,

valamint a gyermekek nevelésére, gondozására fordított idő). Az értékek 1977-re, 1986-ra és 1993-ra állnak rendelkezésre. Magyarországon a társadalmilag kötött idő 1977 és 1993 között jelentősen csökkent. Ezen belül - a gazdasági visszaesés és a munkanélküliség következtében - jelentősen átalakult a kereső-termelő tevékenységek és a családellátó tevékenységek időráfordításának aránya. A múltbeli hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján a kereső-termelő tevékenységek és családellátó tevékenységek időráfordításának aránya viszonylag stabil, azaz körülbelül 3:2 arányú. Magyarországon 1993-ban ez az érték az 1:1 arányt közelíti, ami a kereső-termelő tevékenységek relatív visszaszorulására utal. Mindhárom időpontban ez utóbbi tevékenységekre fordított idő hatvan százaléka a férfiakra esik. A nők által végzett munka nagyrészt a család, a háztartás ellátásában jelenik meg, mely kulcsfontosságú és intézményileg pótolhatatlan társadalmi értékén túl kiadás-megtakarítást is eredményez, mely ellentételezheti az elmaradt jövedelemből származó veszteséget. A kereső nők hétköznapjainak időkeretéből a családellátó tevékenységek egy része kiszorult (vagy csökkent a rájuk szánt idő); ezek a tevékenységek a kényelmesebb időbeosztású hétvégékre tevődtek át. A ledolgozott napokon a nők háztartási munkára fordított ideje a munkahelyen töltött idő növekedésével azonos mértékben csökkent, a pihenőnapokon viszont a háztartások korszerűsítése ellenére sem változott. A házimunka és gyermeknevelés értékének pénzértékben való kifejezéséhez háztartási alkalmazottak átlagos óradíjára vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre (háztartási alkalmazott foglalkoztatása a magyar családokban az elmúlt évtizedekben nem volt jellemző). Átlagkereseti adatok felhasználásával az értékelés megoldható.

Az önkéntes munka értéke - Az önkéntes munkavégzéssel töltött időre vonatkozó magyar adatokat szintén a KSH időmérleg felvételében találhatunk, a szabadon végzett tevékenységek - azon belül a vallási, közösségi tevékenységek - részeként (az előbbi kategóriához hasonlóan 1977-re, 1986-ra és 1993-ra). Ezek az adatok azonban az önkéntes munka nem ugyanazon körét fedik le, melyet a GPI módszertanának kidolgozása során vettek figyelembe: egyrészt nem foglalják magukban azt az önkéntes munkát, melyet az emberek a szomszédban vagy tágabb családjukban végeznek (például kalákában végzett építkezés), másrészt a társadalmi munkára fordított idő nem feltétlenül jelentett önkéntes munkavégzést. Az eredeti módszertannal kompatibilis adatok gyűjtése folyamatban van.

A bűnözés költsége - A Magyarországon 1995-ben ismertté vált bűnesetek közel négyötödét a vagyon elleni bűncselekmények tették ki.

Az ezekkel okozott kár 62,4 milliárd forint volt, az egy évvel korábbi károknak több mint másfélszerese. Ez jelentős negatív irányú módosító tétel. A bűnözéshez kapcsolódó kórházi kiadások mértékére, továbbá a háztartások - valószínűleg tetemes - bűnmegelőzési kiadásaira vonatkozó adatokkal egyelőre nem rendelkezünk.

A családok szétzilálódásának költsége - Clifford Cobb és társai e tétel becslésénél két tényezővel számoltak: (1) a válásokkal és azok gyermekekre gyakorolt hatásával⁽⁸⁾, valamint (2) a család által tévézésre fordított idő nagyságával. Számításaik során minden egyes évre vonatkozóan megszorozták a válások számát 5.000 dollárral, és a válással érintett gyermekek számát 7.500 dollárral. A válás költségeinek meghatározása a kifizetendő ügyvédi költségek, tanácsadások, külön lakások stb. létrehozásával kapcsolatos költségek becslésén alapul. A gyermekekénti 7.500 dolláros költség az egész életükre kiható károsodások értékének durva becslése, amelybe beletartozik a tanácsadások igénybevételének szükségessége, az egészségügyi kiadások összege, és az iskolai, munkahelyi, és személyes kapcsolatokban jelentkező nehézségek. A válások számára vonatkozó magyar adatokat a KSH évkönyvek közlik, a költségek becsléséhez szükséges adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre.

A családok szétzilálódásának második kategóriája az "elektronikus bébiszitterként" is emlegetett tévézés. A gyermekes háztartások⁽⁹⁾ tévézésre fordított idejét a következőképpen becsülték: (tévézésre fordított órák száma naponta és háztartásonként) * (365 nap) * (az Egyesült Államok háztartásainak száma) * (gyermekes háztartások aránya) * (0,30 dollár).

Tévézéssel töltött időre vonatkozó magyar adatok a KSH időmérlegében szintén találhatóak. A felnőtt népesség átlagos napi tévézésre fordított ideje az 1977-es 89 percről 1993-ra 148 percre, több mint másfélszeresére emelkedett. A szabadon felhasználható időkereten belül - amely 1977 és 1993 között átlagosan napi 26 perccel nőtt - 1986 és 1993 között szinte egyedül a tévé előtt eltöltött idő nőtt, más tevékenységek rovására.⁽¹⁰⁾ A tévézés a ledolgozott napok szabadidejének 60%-át, a pihenőnapokénak 54%-át köti le. Ez az érték azóta - a tévécsatornák számának növekedésével párhuzamosan - valószínűleg még magasabbra emelkedett. Az időmérleg adatai csak a felnőtt, munkaképes korú népesség tévézési szokásairól adnak felvilágosítást, a fiatalabb korosztályra vonatkozó (feltehetőleg magasabb) értékeket nem ismerjük. A tévézéssel töltött idő becsléséhez a nézettségi index számítások használhatók.

A szabadidő csökkenése - A szabadidő számbavételéhez a legszükségesebb esetben minden nem munkával töltött órát (az alvásra fordított időt is) az átlagos bérszínvonalon kellene értékelni. A becslés ésszerű határokon belül tartása érdekében a GPI számításának eredeti módszertana csak azt a szabadidő-veszteséget veszi figyelembe, mely az 1969-es értékhez képest jelent csökkenést (ugyanis az Egyesült Államokban vizsgált időszakon belül ebben az évben volt a legtöbb szabadidő). Az elvesztett szabadidő dollárértékének meghatározásához a szabadidő-csökkenés értékét megszorozzák a munkaerőpiac nagyságával és óránként nyolc dollárral (körülbelül ennyi volt 1950 és 1994 között az átlagkeresetek nagysága).

Ez a jólétmódosító elem Magyarország esetében ellentmondásos hatású. A KSH időmérleg felvételének adatai szerint a felnőtt lakosság (és ezen belül az aktív kereső népesség) szabadideje nőtt, mert a gazdasági-társadalmi változások a munkaidő csökkenésével jártak. A több szabadidő azonban szinte kizárólag a tévézésre fordított idő növekedésében jelentkezett, ezért ez nem feltétlenül pozitív jóléti hatású.

Az alulfoglalkoztatás költsége - A GPI az alulfoglalkoztatás minden óráját költségként kezeli, ugyanazon az alapon, ahogyan a szabadidős órák növekedését haszonként vette számba. Ebben az esetben a nem munkával töltött idő teherként jelenik meg. A szerzők a munka és a szabadidő arányos figyelembevételével lényegében egyfajta ideális életvitel feltételezéséből [\(11\)](#) indulnak ki, s az ennek megfelelő időbeosztástól való eltéréseket értékelik. Csakúgy, mint a szabadidő esetében, az alulfoglalkoztatás költségének becslése is az időszak átlagos reáljövedelmén alapul. Feltételeznek továbbá egy állandó növekedési rátát azon munkaórák számában, melyet a munkavállalók és a potenciális munkavállalók munkalehetőség hiányában nem tudnak kihasználni. Ezzel a munkanélküliség üzleti ciklus miatt bekövetkező változásait szűrik ki, s inkább a hosszú távú tendenciákra összpontosítanak.

Magyarországon a munkanélküliség tömegessé válása az 1990-es évek foglalkoztatási viszonyait jellemzi. A regisztrált munkanélküliek száma ugyan az 1993. évi 663 ezer fős csúcserősséghez képest három év alatt 167 ezerrel csökkent, a foglalkoztatottak számának alakulása (csökkenése) viszont azt mutatja, hogy a gazdaság foglalkoztatási képessége 1990 óta folyamatosan gyengül, noha a csökkenés üteme 1994-től lassul (KSH (1996), 63. old.). Amíg 1987-ben a munkaképes korú népesség több mint 75%-a aktív kereső volt (4,8 millió fő), addig ez az arány 1995-ben kevesebb mint 60%-ot (3,5 millió főt) tett ki (KSH

(1998), 8. old.). 1995-ben a munkanélküliek fele már legalább egy éve nem talált munkát. Mindeközben a pénzbeli jövedelmek reálértéke átlagosan 40%-kal csökkent, s mivel a társadalmi juttatások sem őrizték meg reálértéküket a vizsgált időszak alatt, ezért az érintett csoport átlagos összes jövedelme radikálisan csökkent (KSH (1998), 8-9. old.). Az alulfoglalkoztatás költsége a munkanélküliek száma és az átlagkereseti adatok ismeretében becsülhető.

Az ingázás költsége - A munkába járásra fordított idő és pénz elkerülhetetlen foglalkoztatással járó költség, s nem nyújt közvetlen megelégedést. Kellemetlensége ellenére az ingázás a GDP-ben fogyasztói haszonként jelenik meg. A GPI ezzel szemben jólétet csökkentő tényezőként kezeli.

Az ingázás közvetlen költségeinek becsléséhez a KSH által közölt távolsági közlekedésből (vasút, autóbusz) és helyi közlekedésből (autóbusz, villamos, trolibusz, metró, földalatti, helyiérdekű vasút) származó menetdíjbevétel adatok használhatók. A vasúti személyszállításon belül a dolgozói kedvezményt igénybevevő utasok - vagyis az ingázók - számát is közlik. Nem közölnek viszont ilyen adatokat az autóbusszal ingázók, valamint a személygépkocsi-közlekedés költségeit és igénybevevőinek számát illetően. A helyi közlekedésen belüli ingázás arányára vonatkozó adatokkal az egyes közlekedési vállalatok valószínűleg rendelkeznek. A személygépkocsival történő ingázás költségei a fogyasztási (üzemanyag, fenntartási költség) adatokból kiszámíthatók, amennyiben ismerjük a személygépkocsi-használton belül az ingázás arányát. Az ingázás közvetett költségeinek becsléséhez az időmérleg felvétel adatai jelenthetik a kiindulópontot, bár az itt található közlekedési adatok nem a közlekedés célja szerinti bontásban szerepelnek.

Az autóbalesetek költsége - A különféle balesetek által okozott károk az iparosodás és a növekvő közlekedési sűrűség tényleges költségeinek tekinthetők. Az autóbalesetek számára vonatkozó magyar adatok a KSH-ból megszerezhetők. Az autóbalesetek költségeinek becsléséhez a biztosítók által fizetett kártérítési adatok használhatók. 1996-ban a biztosítók gépjármű-biztosításokhoz kapcsolódó kárráfordításainak összege több mint 51 milliárd forintot tett ki. A kórházi költségek becslése a hiányzó adatok miatt ebben az esetben is problémás.

A tartós fogyasztási javak szolgáltatásai - A tartós javakra költött pénz nem jó mércéje annak, hogy a fogyasztók számára ténylegesen mekkora értéket jelentenek ezek a javak, ugyanis azt is számításba kell venni, hogy ezek mennyi ideig használhatók. Ha a tartós fogyasztási

cikk gyorsan elhasználódik, akkor a háztartásnak gyakran kell cserélnie. Az új vásárlás feltornázza a GDP-t, a háztartás azonban jobban járt volna - azaz több értékkel rendelkezne -, ha a korábbi berendezést hosszabb ideig tudta volna használni. A GPI ennek alapján - a GDP-vel ellentétben - a tartós fogyasztási javak kezdeti, vásárláskor érvényes piaci árát költségként kezeli (lásd a következő tételt), majd ugyanezt az értéket az amortizációs ráta segítségével a használatnak megfelelő időtartamra arányosan elosztva hozzáadja (ebben a tételben). A javak által nyújtott szolgáltatások értékének emellett a kamatláb is részét képezi: az éves érték az amortizációs ráta és a kamatláb összegeként adódik. A számítás háttérében álló logikát a következő példa illusztrálja. Ha egy termék nyolc évig működik, úgy évi 12,5 százalékkal csökken az értéke, és évente ekkora értékben nyújt szolgáltatásokat. Ötszázalékos évi kamatlábat feltételezve a termék vásárlója évente ennyi kamatot kapna, ha pénzét inkább bankba tette volna, ezért a termék által nyújtott szolgáltatás nyilvánvalóan ezt az értékrészt is fedezi.

A tartós fogyasztási javakkal kapcsolatban a KSH évkönyvei állományi adatokat közölnek. A szolgáltatások értéke az éves kiadási adatok (az évkönyvekben jövedelmi decilisek szerint), az amortizációs ráták (a termékek átlagos élettartama alapján) és a kamatlábak ismeretében becsülhető.

A tartós fogyasztási javak költségei - Ez a tétel a tartós fogyasztási javak vásárlásának költségeit foglalja magában és az éves kiadási adatok ismeretében meghatározható (indoklását lásd az előző tételnél). Az itt megjelenő költségek ugyanakkor nem tartalmazzák a termék üzemeltetésével és karbantartásával kapcsolatos kiadásokat.

Az autópályák és utak szolgáltatásai - A magánszférához hasonlóan a közüzemi szolgáltatások (például víziközmű-hálózat) egy részéért is díjat kell fizetni. Eme kifizetések a nemzeti jövedelmi számlákon személyi fogyasztásként jelennek meg. Azonban vannak olyan állami szolgáltatások is, melyek csak elméletileg értékesíthetők, azaz nehéz az ármeghatározás és annak fogyasztókkal történő megfizettetése. Itt messze kiemelkednek az utak és autópályák szolgáltatásai(12), ezért ezeket a GPI módszertanában külön tételként veszik figyelembe. Eszerint az utak és autópályák szolgáltatásainak éves értéke az állományi érték 10%-a körüli (2,5%-os értékcsökkenéssel, valamint egy átlagos 7,5%-os kamatlábbal számolva). Feltételezve, hogy a járművekkal megtett út egynegyede ingázásból származik, csak 75% nettó haszon marad, így a GPI-ban az utak és autópályák éves nettó szolgáltatási értéke az állomány 7,5 százaléka.

A KSH csak az utak mennyiségére közöl adatokat. Az éves szolgáltatás ezek bruttó értéke (építési költsége), valamint az amortizációs ráták és kamatlábak ismeretében becsülhető.

Nettó beruházás - Egy gazdaság folyamatos prosperálásának biztosítása a népesség növekedése esetében megköveteli a tőkekínálat (épületek, gépek és más infrastruktúra) fenntartását és növelését, mely a növekvő igények kielégítését szolgálja.⁽¹³⁾ Ha nem ez történik, akkor a társadalom jövedelemként elfogyasztva éli fel tőkéjét, ezért a gazdasági fenntarthatóság egyik eleme az egy dolgozóra számított állandó vagy növekvő tőkemennyiség. A GPI úgy számítja a tőkeállományban bekövetkezett változásokat (azaz a nettó beruházást), hogy összegzi az új tőkeállomány mennyiségét (a külföldiek által befektetett termelőtőke növekményeit is), majd levonja belőle a tőkeigényt (azt az összeget, amely ahhoz szükséges, hogy fenntartsuk az egy dolgozóra jutó tőke állandó értékét). A munkaerő-állomány százalékos változását az előző évi tőkeállománnyal szorozva kapjuk az éves befektetési igény becslését. (A munkaerő-állomány és a tőkeállomány változásának ötéves mozgóátlagát használják az évenkénti ingadozások kisimítására.) A munkaerő-állomány és a beruházások alakulására vonatkozóan a KSH évkönyvei közölnek adatokat. Az értékek éves ingadozása miatt egyértelmű jólétmódosító tendencia nem mutatható ki.

Nettó külföldi hitelnyújtás vagy hitelfelvétel - Egy ország gazdasági fenntarthatóságát, hosszú távú életképességét az is befolyásolja, hogy jelenlegi fogyasztásának finanszírozása mennyiben függ külföldi forrásoktól. A nettó nemzetközi pozíció azt méri, hogy egy ország állampolgárai mennyit fektetnek be külföldön, levonva ebből azt az összeget, melyet külföldiek fektetnek be az adott országban. A nettó nemzetközi pozíció éves változása megmutatja, hogy az ország a nettó hitelnyújtás (pozitív) vagy a nettó hitelfelvétel (negatív) irányába mozog-e.

Ez a tétel a nettó beruházás tételével együttesen a fogyasztás külföldről történő finanszírozását méri. Az előző tételben a nettó tőkebefektetést jólétnövekedésként kezelik, vagyis a GPI értékéhez hozzáadják, akkor is, ha azt külföldről finanszírozták. Ezért ezzel a két tétellel gyakorlatilag a külföldi hitelfelvételnek az a hányada kerül levonásra, amely a fogyasztás finanszírozására szolgál. Ha a kölcsönvett pénzt befektetési célokra használják, a hitelfelvétel negatív hatásait semlegesítik a befektetés pozitív hatásai; ha viszont a kölcsönvett pénzt fogyasztásra költik, az csökkenti a GPI-t. Magyarországon 1994 és 1997 között mintegy felére csökkent a nettó külföldi adósságállomány,

ami a GPI módszertana szerint pozitív jóléti hatásúnak tekinthető - ha időközben nem növekedett a fogyasztási célra felvett hitelek nagysága. A teljes külföldi adósságállományon belül a beruházási és fogyasztási célú hitelfelvétel arányára vonatkozó legfrissebb adatokat azonban egyelőre nem ismerjük.

Környezeti tényezők

A fentiekben ismertetett gazdasági-társadalmi módosító tényezőkhöz képest a környezeti tényezők becslése még több bizonytalanságot rejt magában, ugyanis a számszerűsítés háttérében álló értékítéletek vitathatók, az egyes szakértők által figyelembevett tételek köre többnyire önkényesen kerül meghatározásra. Az egyes összetevők becsléséhez szükséges adatok nehezen érhetőek el, a hazai környezetstatisztika rendkívül hiányos és elavult. Ezért a továbbiakban csak néhány - valószínűsíthetően Magyarországon is jelentős - tétel figyelembevételének szükségszerűségére hívjuk fel a figyelmet.

A vízszennyezés költségei - A vízminőséget érintő károk értékének meghatározásához a rekreációs lehetőségekben, az esztétikai értékben, az ökológiai értékben és vagyonban, valamint a háztartási és ipari vízszolgáltatásban bekövetkezett károokra vonatkozó becsléseket, illetve az iszaposodás által okozott károk becslését használják. A vízszolgáltatás költségeit egyre inkább a vízszennyezés mértéke határozza meg. A károk becsléséhez a vízművek vízszennyezés miatt szükséges pótlólagos beruházásainak értéke adhat kiindulópontot.

A légszennyezési költségek becslése Várkonyi Tibor és Bejczy Katalin (1987) tanulmánya alapján történhet. Eszerint a levegőszennyezettség által okozott károk éves nagysága - 1984-85-ös adatok alapján - mintegy évi 25,7 milliárd forintba tehető. A költségbecslés és a levegőszennyezettségi adatok ismeretében az egységnyi szennyezésre jutó költség meghatározható, így a további évekre vonatkozó költségek becsléséhez elegendő a szennyezettségi adatok ismerete (lásd Stockhammer et al. (1997), 23. old.), melyek rendelkezésre állnak. A jelentős mértékben légszennyező ipari tevékenység egy részének 1990-es években bekövetkezett magyarországi leépülése - környezeti szempontból - alighanem pozitív jóléti hatású.

A zaj okozta károk értékét Várkonyi és Bejczy tanulmánya 1984-85-ös adatok alapján évi félmilliárd forintba becsli. A becslés azonban a kilencvenes évekre - a motorizáció jelentős növekedése következtében - valószínűleg már nem helytálló.

A nedves területek csökkenése - A nedves területek a legtermékenyebb élőhelyek, értékük viszont nem jelenik meg a gazdasági elszámolásokban, minthogy szolgáltatásaik - vizek szabályozása és tisztítása, élőhely biztosítása a halak és a vízimadarak számára, vízbázis stb. - általában piaci árral nem rendelkező "közjavak". Ha valaki lecsapol egy mocsarat, majd az így nyert területet megműveli, úgy a GDP növekszik a termőföld piacon értékesíthető kibocsátása következtében. A terület időközben elveszett szolgáltatásait azonban nem veszik számításba. A GPI változtat ezen: a nedves területek egy hektárra jutó (becsült) szolgáltatási értékét a területcsökkenéssel szorozva becsli a veszteségeket.

Az Alföld nedves területei hosszú idő óta folyamatosan csökkennek, a tavak legtöbbször kiszáradt. Jelentősek a szigetközi vízrendszer csökkenése miatti veszteségek is. A Kis-Balatonon folyó helyreállítási munkák valamelyest javítanak a képen. A KSH adatai szerint az ország egészében a nedves területek nagysága a közelmúltban nem változott.

A mezőgazdasági területek csökkenését két fő tényező határozza meg. A városok növekedése - a lebetonozásokkal párhuzamosan - területeket von ki a termelésből, a rossz gazdálkodás pedig tönkreteszi a talajt az erózió, a tömörödés, a szakszerűtlen műtrágyázáson keresztül, csökkentve annak termőképességét.

A mezőgazdasági termelést csak addig a szintig szabad tényleges fejlődésként értékelni, ameddig az fenntartható. Minden más esetben egyszerűen csak a természeti tőke folyó bevétellel alakításáról van szó, ezért a GPI-ban ki kell vonni a föld termőképességének hosszú távú kumulatív károsodását. Az urbanizáció ugyan látványosan csökkenti a mezőgazdasági területek termőképességét, hosszútávon azonban nem jár olyan komoly következményekkel, mint a rossz gazdálkodás miatti talajpusztulás. A talajok kimerülése nem feltétlenül folyamatos: a termésmennyiség csökkenése gyakran nem fokozatosan, hanem hirtelen és visszafordíthatatlanul jelenik meg.

A nem megújuló energiaforrások kimerülése olyan költséget jelent, melyet most kellene megfizetni, ehelyett azonban a jövő generációkra terheljük. Ha egy ország gyorsan kimeríti természeti erőforrásait, s ezt jövedelemként kezeli (a GDP számításakor ez történik), nem pedig értékcsökkenésként, akkor tévesen ítéli meg gazdasági feltételeit. A kimerülés költségei úgy számíthatók, hogy az egyes években termelt nem megújuló energia mennyiségét egy konstans nagyságú helyettesítési költséggel szorozzuk meg.

Egyéb hosszú távú környezeti károk - Minden gazdaság a természeti környezet része, a természet szabta határok figyelmen kívül hagyása hosszútávon katasztrófához vezet. A modern ipari civilizációk igen sikeresek a természeti erőforrások kitermelésében, ennek azonban komoly ára van. Jelenlegi cselekedeteink jövőbeni károkhoz viszonyítása érdekében a GPI az éghajlatváltozás miatt bekövetkező hosszú távú károkat úgy kezeli, hogy azok egyenes arányban állnak a fosszilis energiahordozók és a nukleáris energia kumulatív fogyasztásával - azaz a nem megújuló energiefelhasználással. A tétel nyilvánvalóan Magyarország esetében is fontos, még ha - abszolút értékben - nem is olyan jelentős, mint például az Egyesült Államokban.

Az erdők csökkenése - Ha egy erdőt kitermelnek a faanyagért vagy azért, hogy a helyén utat építsenek, jelentős ökológiai érték tűnik el. Ez az érték újraerdősítéssel is csak részben pótolható, hiszen az eredeti érték - ha az egyáltalán újra megközelíthető, azaz nem pusztultak ki például különleges fajok, az erdő megfelelő reprodukcióra képes, és nem veszett el útépités miatt a terület stb. - csak akkorra áll vissza, mire az erdő ismét eléri kitermeléskori életkorát.

E tétel kiszámításakor az útépitést és a fakitermelést illetően két különböző, de egymással kapcsolatban álló költségtípusra koncentrálnak. Az egyik az erőforrásokban bekövetkezett veszteség: a jövőben kivágható fa mennyiségének csökkenése. A másik ökológiai jellegű: a növény- és állatfajok pusztulása.

A GPI módszertan környezeti értékekre vonatkozó becslései nagyrészt az esőerdők állományváltozásán alapulnak, és tükrözik az esőerdők ökológiai hasznainak és az azokat helyettesítő származék- vagy telepített erdők nem-piaci hasznainak különbségét. Magyarország esetében természetesen nem beszélhetünk esőerdőkről. Az erdővel borított területek aránya jelenleg 18,2%, s ennek nem egészen a fele (összesen 8,9%) tekinthető természetes erdőnek, a többi faültetvény (Bartha (1996)). A természetes és a telepített erdők ökológiai hasznai közötti különbségek különféle környezetértékelési módszerek segítségével becsülhetők (lásd Kerekes-Szlávik (1996), 211-258. old.).

Következtetések

Ma Magyarországon minden politikai érdekcsoport zászlajára tűzi a GDP növekedésén keresztül megvalósuló gazdasági fellendülést, s az ennek következtében megjelenő társadalmi és környezeti pusztítás hatásai elsikkadnak. A gazdasági növekedés jólétnövelő hatását a

fenntartható gazdasági jólét, illetve a valódi fejlődés mutatója sem kérdőjelezi meg, hiszen számításuk a lakosság fogyasztási adataiból indul ki. Ennek hatásait azonban nem feltétlenül tekintik egyértelműen pozitívnak, ugyanis a számítás további lépéseiben - cáfolva azt a felfogást, hogy a nem-piaci tényezők nem számszerűsíthetők, és így nem is számítanak - megkísérlik figyelembe venni a jólét nehezen mérhető elemeit, és a gazdasági növekedést kísérő kedvezőtlen jelenségek pénzértékben történő becslését.

Mivel a fenntartható gazdasági jólét és a valódi fejlődés mutatója a pozitív hatások mellett a negatívumokra is határozottan rámutatnak, s rávilágítanak a hatások között fennálló kölcsönhatások természetére is, ezért használatuk lehetővé teszi, hogy a politikai döntések átfogóbb, körültekintőbb gazdasági elemzésekre épüljenek, s hogy a döntések hosszú távú következményei is tisztábban körvonalazódjanak. Az ISEW és a GPI tehát ésszerű alternatívát kínálnak a hagyományos gazdasági mérőszámokkal szemben (GDP, GNP), mely utóbbi mérőszámok - az általánosan elterjedt közvélekedéssel ellentétben - nem tekinthetők jóléti mutatóknak.

Minthogy hazánkban az általunk tárgyalt - inkább jólétinek tekinthető - mutatók számszerűsítéséhez egyelőre nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű és minőségű adat, ezért tanulmányunkban az utóbbi évek gazdasági téren bekövetkezett magyarországi változásainak vizsgálatára csupán csak a jóléti mutatók számítása mögött meghúzódó filozófia szellemében tehattünk kísérletet. Azonban a számszerűsítés nehézségei ellenére is rá lehet mutatni néhány markáns jóléti változásra. Ezek közül a legjobban dokumentálható és legfontosabb elmozdulás a jövedelmi egyenlőtlenségek magyarországi fokozódásában érhető tetten. A piacgazdaság - ismert formában megvalósult - kilencvenes évekbeli bevezetése a gazdaság hirtelen zsugorodásán keresztül nagymértékben csökkentette a lakosság összfogyasztását, mindezt ráadásul úgy, hogy mindeközben a lakosságon belüli leggazdagabb és legszegényebb jövedelmi rétegek is jelentősen polarizálódtak. Mindkét folyamat - külön-külön is - a társadalom tágran értelmezett jólétének határozott romlása irányába mutat. Ugyanakkor az utóbbi néhány évben megindult gazdasági növekedés (melynek hatása idővel talán az inflációval korrigált összfogyasztás emelkedésében is tükröződni fog), a gazdaságpolitikák elsődleges GDP orientáltságára tekintettel - számos neves külföldi szakértő véleménye szerint - alighanem a jövedelemegyenlőtlenségek további fokozódásához fog vezetni, melynek negatív jóléti hatásai messze túlszárnyalhatják a szerény növekedésből származó esetleges előnyöket. Ha a fogyasztás nagyságát nemcsak egyetlen aggregált mutatószámmal jellemezzük, hanem megvizsgáljuk a

szegény és gazdag rétegek fogyasztásának szerkezetében beállott változásokat (lásd például az alapvető szükségletekre, illetve művelődésre, szórakozásra stb. fordított jövedelmek arányát), úgy a társadalmon belül a tágran értelmezett emberi jólét megvalósítására vonatkozó esélyegyenlőtlenségek még erőteljesebb fokozódására következtethetünk.

A hagyományos GDP-számítások a pusztán anyagi termelés és fogyasztás abszolút nagyságán túl egyáltalán nem vesznek tudomást számos további, társadalmi viszonyokkal és természeti környezettel kapcsolatos jóléti elemről. Ezek közül Magyarországon az utóbbi időszakban - a jelenleg elérhető adatok alapján - határozottan negatív hatásúaknak tekinthetők a bűnözés szintjének emelkedésében, a családok szétzilálódásában, a munkanélküliség magas szintjében (alulfoglalkoztatottság), és a televízió előtt eltöltött idő - megnövekedett szabadidőnél is - nagyobb mértékű emelkedésében megtestesülő folyamatok. Ezzel szemben - valószínűsíthető pozitív hatással - csupán a nettó külföldi adósságállomány-csökkenés és a szocialista korszak rendkívül környezetszennyező iparágainak visszaszorulásából fakadó - elsősorban légszennyezést illető - környezetjavulás említhető. Ez utóbbi hatást azonban a városokban terjedő motorizáció helyi szinten alighanem semlegesíti, érzékelhetetlenné téve az emberek számára a légszennyezés országos szinten bekövetkezett javulását.

Ha a jövőbeni cselekvési alternatívákat helyezzük figyelmünk középpontjába, úgy felmerül egy fontos dilemma, melyre a jólét változásának számszerűsítésére irányuló első magyarországi erőfeszítések is azonnal rámutatnak. A nettó fogyasztás visszaesése - az egyéb tényezők változatlansága mellett - csökkenti (az ISEW/GPI szellemében meghatározott) jólétet, miközben a természeti környezet állapotának szempontjából üdvös lehet az anyagi fogyasztás abszolút szintjének csökkenése, ugyanis ekkor enyhül a társadalom ökoszférára nehezedő nyomása. Ebből következően - társadalmi szempontból vizsgálva - vita tárgyát képezheti, hogy vajon ugyanazon jelenség melyik jóléti hatása fontosabb, lehet-e egyáltalán rangsort felállítani az egyes jóléti elemek között, s a döntések során miféle kompromisszum elérésére volna célszerű törekedni. A jelenlegi és az etikailag kívánatos társadalmi értékrend szem előtt tartásával a valódi fejlődés mutatójának kiszámítása közelebb viheti a döntéshozókat azon jövőbemutató és kulcsfontosságú kérdések helyes megválaszolásához, hogy valóban szükség van-e Magyarországon gazdasági növekedésre; ha igen, mekkorára és ezt mennyi idő alatt volna célszerű elérni; a környezeti fenntarthatóság követelményének sérülése nélkül rögzíthető-e - az egy főre jutó GDP segítségével mért - anyagi fogyasztás

magasabb szinten; s az utóbbi kérdésre adott nemleges válasz esetén miként kellene úgy átalakítani a feltételeket, hogy a tágran értelmezett jólét mégis növekedjék, például a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentésén és a múltból öröklött emberi értékek megőrzésén (újrafelfedezésén) keresztül.

HIVATKOZÁSOK

Andorka R. - Ferge Zs. - Tóth I. Gy. (1997): *Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek?*; Közgazdasági Szemle, február, 89-112. old.

Bartha D. (1996): *A magyarországi erdők értékelése biológiai szempontból*; Természet Világa 1996/II különszám, 30-33. old.

Boda Zs. - Gulyás Á. - Matolay R. (1993): *A fenntartható gazdasági jólét mutatója (ISEW)*; ÖKO IV. évf. 2-3. szám, 2-7. old.

[Cobb, C. - Halstead, T. - Rowe, J. \(1997\): *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*](#); Kovász, Tél, 30-47. old. (a tanulmány a Valóság 1998/2 számában is megjelent)

Daly, H. E.- Cobb, J. B. (1989): *For the Common Good, Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*; Beacon Press, Boston

Görbe A. (1997): *A valódi fejlődés mutatója - egy alternatív jóléti mérőszám*; szakdolgozat, ELTE TTK

Indicators of Sustainable Development for Decision-Making (1995); Report of the Workshop of Ghent, Belgium, 1995. január 9-11., submitted to the UN Commission on Sustainable Development

Kerekes S. - Szlávik J. (1995): *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Kindler J. (1997): *Növekedés fejlődés nélkül?*; Magyar Hírlap, október 25., 6. old.

KSH (1985): *A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1982-ben*; Budapest

KSH (1990): *Jövedelemeloszlás Magyarországon, az 1988. évi jövedelemfelmérés adatai*; Budapest

KSH (1994): *A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976-77., az 1986-87. és az 1993. évi időmérleg-felvételek alapján; I. A társadalmi idő felhasználása*; Budapest

KSH (1996): *Magyar statisztikai évkönyv 1995*; Budapest

KSH (1997a): *Magyarország nemzeti számlái 1994-1995*; Budapest

KSH (1997b): *Statisztikai havi közlemények '96/12*; Budapest

KSH (1998): *Jövedelemeloszlás Magyarországon 1995*; Budapest

Redefining Progress (1995): *The Genuine Progress Indicator: Summary of Data and Methodology*; San Francisco, CA

Redefining Wealth and Progress, The Caracas Report on Alternative Development Indicators, (1989); TOES Books

Rennings, K. - Wiggering, H. (1997): *Steps towards indicators of sustainable development: Linking economic and ecological concepts*; Ecological Economics 20, 25-36. old.

Sebestyén T. (1997): *A hazai vagyonérték és az amortizáció alakulása az 1961-1998. években*; Privatizációs Kutatóintézet, Budapest

Samuelson, P. A. - Nordhaus, W. D. (1990): *Közgazdaságtan*; Közgazdaságtani és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Stockhammer, E. - Hochreiter, H. - Obermayr, B. - Steiner, K. (1997) : *The index of sustainable economic welfare (ISEW) as an alternative to GDP in measuring economic welfare. The results of the Austrian (revised) ISEW calculation 1955-1992*; Ecological Economics 21, 19-34. old.

UNDP (1994): *Human Development Report*; Oxford University Press

Várkonyi T. - Bejczy K. (1987): *A levegőszennyezettség egészségkárosító hatásainak gazdasági vonatkozásai hazánkban*; Egészségtudomány 31, 34-46. old.

Zágoni M. (1997): *A növekedés ára*; Magyar Hírlap, október 18., 6. old.

Lábjegyzetek:

*A cikk rövidített formában eredetileg a Magyar Hírlapban 1997 őszén *Zágoni Miklós A növekedés ára* című írásával elindított vitához készült. A GDP alternatíváiként kidolgozott legátfogóbb jóléti mutatók bemutatásával *Kindler József* professzor *Növekedés fejlődés nélkül?* című cikkéhez csatlakoztunk volna, a vitát azonban a cikk megjelenése előtt berekesztették. Ezúton is szeretnénk megköszönni *Kindler József* professzornak szakmai segítségét és a publikálási lehetőséget, *Kerekes Sándor* professzornak előremutató kritikai észrevételeit, valamint *Kocsis Tamás*nak hasznos tanácsait.

(1) Természetesen nem csupán ezek az alternatív jóléti mutatók kerültek eddig kifejlesztésre. Az egyik első próbálkozás eredményeként megszületett *Nettó Gazdasági Jólét* mutatót (Net Economic Welfare, NEW) kidolgozói, *William D. Nordhaus* és *James Tobin* a GNP adatainak korrigálásával számították ki 1972-ben (lásd *Samuelson-Nordhaus* (1990), 31-32 és 183-186. old.). Ennek során a GNP értékét a szabadidő, a házi- és "csináld magad" jellegű munka, valamint a szürkegazdaság értékével növelték, a környezeti károk értékével pedig csökkentették. A két mutató összehasonlítása során kiderült, hogy a GNP túlbecsüli a jólét értékét. A legelterjedtebb alternatív jóléti mutató az *Emberi Fejlődés Indexe* (Human Development Index, HDI), melyet 1990-ben dolgozott ki az ENSZ Fejlesztési Szervezete (UNDP). A HDI három tényezőt vesz megfelelő súlyozással figyelembe: a születéskor várható élettartamot, az iskolázottságot és az egy főre jutó jövedelmet (UNDP (1994)). Elterjedését az adatokhoz való könnyebb hozzáférésnek köszönheti; 1990 óta (amikor 130 ország emberi fejlődését elemezték) az UNDP évente beszámolóban ismerteti az aktuális helyzetet (az 1995-ös beszámoló - amely az 1992-es helyzetet tükrözi - már 174 országgal foglalkozott). A HDI ugyanakkor nem elég átfogó: lehetővé teszi a jólét anyagi és szociális elemeinek együttes ábrázolását, környezeti vonatkozásairól azonban csak annyiban ad felvilágosítást, amennyiben a környezeti tényezők befolyásolják az egészséget. Az index továbbfejlesztésének igénye már megfogalmazódott, a megvalósítás azonban még várat magára.

(2) A "gyenge fenntarthatóság" a termelt tőke és a természeti tőke helyettesíthetőségét feltételezi, s ezáltal azt, hogy a környezeti károk a termelt tőkével előállított hasznokból helyreállíthatók. Az "erős fenntarthatóság" ezzel szemben tagadja a természeti tőke termelt tőkével történő helyettesíthetőségét; s mindenképpen a természeti tőke megőrzését követeli meg - a gyakran lehetetlen - utólagos helyreállítás helyett. Az erős és gyenge fenntarthatósági mutatókkal és

indikátorcsomagokkal kapcsolatban lásd Rennings-Wiggering (1997).

(3) A GPI mutató számításának módszertanával kapcsolatban nagymértékben támaszkodunk a Redefining Progress (1995) tanulmányra. Magyarul részletesebben lásd Görbe (1997).

(4) Korábbi évekre vonatkozó jövedelem-egyenlőtlenségi adatok a KSH (1990) *Jövedelemeloszlás Magyarországon* című kiadványában található. Itt 1972-re, 1977-re, 1982-re és 1987-re mutatják be az egy főre jutó személyes jövedelem alapján képzett népességtizedek részesedését az összes személyi jövedelemből. A legszegényebb húsz százalék részesedése ezekben az években 9,9%, 10,8%, 11,1% és 10,5% volt. Bemutatnak továbbá egy egyenlőtlenségi mutatót is: az átlag felettek átlagjövedelmét az átlag alattiak százalékában.

(5) Az eredményeket alátámasztja a Privatizációs Kutatóintézet jelentése is, amely a háztartások 1996-os árakon számított fogyasztásának alakulásáról a következőket mondja: "*A lakossági fogyasztás 1987 óta tartó zuhanását ábrázoló görbén a sima szabadesés helyett inkább egy olyan görbemenet látszik, mintha egy szakadékba zuhanna a fogyasztás, és a fák ágaira esve időnként visszalökődne, hogy annál gyorsabban essék azután tovább.*" (Sebestyén (1997), 133. old.)

(6) Noha a GPI lakossági fogyasztást értékelő módszertana a fogyasztás összetételét sem összességében, sem pedig jövedelmi rétegenként nem vizsgálja, nyilvánvaló, hogy ezekből az adatokból is fontos jólétre utaló információk olvashatók ki. A KSH 1994-es, 1995-ös és 1996-os évkönyveinek háztartási fogyasztási adatai (melyekben a legkorábbi vonatkozó adat 1993-as) használhatók fel ilyen jellegű időbeli vizsgálatra. Eszerint például a művelődésre, üdülésre, szórakozásra fordított kiadások aránya ellentétesen mozgott a legszegényebb és a leggazdagabb réteg esetében: a felső jövedelmi tized az 1993-as 7,33%-ról 1996-ra 9,03%-ra növelte az ilyen jellegű kiadásainak arányát összes kiadásain belül, míg az alsó jövedelmi tizedre vonatkozó ugyanezen érték 5,26%-ról 4,46%-ra csökkent. Ha a jövedelemkülönbségek abszolút nagyságában beállott változásokat is figyelembe vesszük, úgy a fenti arányszámok a *jóléti egyenlőtlenségek* még jelentősebb társadalmon belüli növekedésére engednek következtetni - amennyiben a jólét nagysága és a művelődésre, üdülésre és szórakozásra fordított kiadások abszolút nagysága között pozitív korrelációt feltételezünk.

(7) A KSH időmérleg felvétele három kategóriát különböztet meg: a társadalmilag kötött tevékenységeket, a fiziológiailag kötött tevékenységeket, és a szabadon végzett tevékenységeket. A társadalmilag kötött tevékenységek a következők: kereső és termelő tevékenység, tanulás és önképzés, háztartási és karbantartási munkák, vásárlás, szolgáltatások igénybevétele, ügyintézés, gyermek

nevelése és gondozása, közlekedés. A fiziológiailag kötött tevékenységek a személyes fiziológiai szükségletek kielégítésére irányulnak. Szabadon végzett tevékenységek: társas szabadidőtöltés, vallási és közösségi tevékenység, kulturális intézmények látogatása, kulturális és szórakoztató tevékenység, szabad mozgás és testedzés.

(8) A tétel nem veszi figyelembe az eleve házasságon kívül született gyermekek helyzetét. Ennek kezelése azért problémás, mert el kellene különíteni legalább két esetet: amikor a szülők együtt élnek (csak éppen nem házasodtak össze), illetve amikor az egyik szülő (rendszerint az anya) egyedül neveli gyermekét. A hatások sem feltétlenül ugyanazok, mint a válások esetén.

(9) A családok és háztartások fogalmát ebben az esetben a szerzők nem különböztették meg; ennek egyik oka alighanem az élettársi kapcsolatban élő, közös gyermeket nevelő szülők számának növekedése.

(10) A felnőtt lakosság tévénézésre fordított ideje 1986 és 1993 között átlagosan 37 perccel nőtt naponta, miközben a szabadon felhasználható időkeret csak 26 perccel (lásd fent). A televízió előtt töltött idő növekedésével párhuzamosan az említett időszakban csökkent a többi kulturális és szórakoztató tevékenységre szánt idő, valamint csorbát szenvedett a vallási és közösségi tevékenység is. A televízió-nézésen kívül csak a szabad mozgás és testedzés időfelhasználása nőtt: 8 percről 11 percre (naponta átlagosan).

(11) Ideálisnak általában a munkanap 24 órájának arányos hármas tagolása tekinthető: 8 óra munka, 8 óra szabadidős tevékenység és 8 óra pihenés (alvás).

(12) Az autópályadíjak e probléma megoldását célozzák, de a költségek fedezésére szolgáló díjak helyes meghatározása továbbra is nehézségeket okoz. Ráadásul a fizetős autópályák a teljes közúthálózatnak csak töredékét alkotják.

(13) A stagnáló vagy csökkenő népességszám természetesen a fenntartható tőkekínálattal kapcsolatos kívánalmakat is befolyásolja, azaz ekkor aligha beszélhetünk növekedési kényszerről.